ISSN 1392-6195

JURISPRUDENCIJA
Mokslo darbai
2008 1(103)

RECENZIJOS

VYTAUTO SINKEVIČIAUS KNYGOS „LIETUVOS RESPUBLIKOS PILIETYBĖ 1918–2001 METAIS“

R E C E N Z I J A

Pilietybė – tai konstitucinis institutas, jo tyrinėjimai turi ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę. Vytauto Sinkevičiaus knyga „Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais“ (Vytautas Sinkevičius. Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2002, 208 p.) – tai pirmas Lietuvoje mokslinis darbas, kuriame išsamiai atskleidžiama, kaip įvairiais valstybės raidos etapais buvo reguliuojami pilietybės santykiai, parodoma, kokios aplinkybės lėmė atitinkamą teisinį reguliavimą bei jo pokyčius. Knygoje iškelta nemažai teorinio ir praktinio pobūdžio problemų, su kuriomis buvo susidurta ir tebesusiduriama iki šiol.

V. Sinkevičiaus knyga yra naujas ir originalus mokslinis darbas. Jo svarbus pranašumas yra tai, kad autorius neapsiriboja vien atitinkamais laikotarpiais galiojusių Lietuvos Konstitucijų, pilietybės įstatymų ir kitų teisės aktų analize, bet juos nagrinėdamas remiasi gausia archyvine medžiaga, iš kurios matyti, kaip įvairios valstybės institucijos interpretavo ir taikė tuo metu galiojusius teisės aktus. Ypač įdomūs yra Vidaus reikalų ministerijos, Teisingumo ministerijos ir Užsienio reikalų ministerijos iki 1940 metų išleisti teisės aktai, kurie anksčiau nebuvo tyrinėti. Autorius atskleidžia, kad 1919 m. sausio 9 d. Laikinajame įstatyme apie Lietuvos pilietybę, kuris reguliavo pilietybės santykius iki pat 1939 metų, išdėstytų teisės normų tikrąjį (realų) turinį neretai lemdavo valstybės vykdomosios valdžios institucijų sprendimai, priimti taikant įstatymą. Nors šių institucijų priimamų sprendimų atitiktis įstatymui kartais būdavo labai abejotina, šie sprendimai tapdavo teisiniais precedentais, kuriais būdavo remiamasi sprendžiant pilietybės klausimus.

Knygoje išsamiai analizuojamos Lietuvos Respublikos sudarytos tarptautinės sutartys su Rusija, Latvija, Ukraina ir Vokietija, kuriose buvo nustatyta ir tai, kokie asmenys *ex lege* laikomi Lietuvos piliečiais. Autorius atskleidžia, kaip laipsniškai buvo griežtinamos natūralizacijos sąlygos, parodo, jog taip buvo siekiama, kad Lietuvos piliečiais taptų asmenys, kuo labiau integravęsi į Lietuvos visuomenę, taip pat asmenys, susiję teisiniais ryšiais tik su Lietuvos valstybe. Didelę mokslinę ir pažintinę reikšmę turi knygoje pateikta medžiaga apie pilietybės klausimų sprendimą Vilniaus krašte (1920–1940 metais) ir Klaipėdos krašte (1923–1939 metais). Vilniaus kraštą okupavusi Lenkija šio krašto gyventojus laikė Lenkijos ir nelaikė jų Lietuvos piliečiais, taigi tuos pačius asmenis Lietuva laikė Lietuvos piliečiais, o Lenkija – Lenkijos piliečiais. Susiklostė tokia padėtis, kad patys asmenys pradėjo siekti, kad jie būtų laikomi arba Lietuvos, arba Lenkijos piliečiais. 1939 metais Vilniaus kraštui *de facto* vėl tapus Lietuvos teritorijos dalimi, svarstant šiame krašte gyvenusių asmenų pilietybės klausimą buvo vadovaujamasi nuostata, kad dalis šio krašto gyventojų yra Lietuvos piliečiai, kad šiems asmenims Lietuvos pilietybė nėra suteikiama – yra tik konstatuojamas jų turimos Lietuvos pilietybės faktas. Iš Lenkijos į Vilniaus kraštą 1919–1939 metais atvykę gyventi asmenys nebuvo laikomi Lietuvos piliečiais.

Autorius plačiai tyrinėja, kaip 1919–1940 metais buvo reguliuojami dvigubos pilietybės santykiai. Knygoje pateikta medžiaga ypač įdomi šiuo metu visuomenėje vykstančios diskusijos dėl dvigubos pilietybės ribojimo kontekste. Analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucijose tuo metu įtvirtintą reguliavimą parodoma, kad nors Lietuvos valstybė laikėsi dvigubos pilietybės draudimo principo, tas draudimas nebuvo absoliutus – kai kuriais atvejais Lietuvos pilietis tuo pat metu galėjo būti ir kitos valstybės pilietis. Dviguba pilietybė visiškai draudžiama buvo tik 1922 metų Konstitucijoje; kitose nuolatinėse Konstitucijoje buvo numatytos tam tikros šio draudimo išlygos. Iš pateiktos medžiagos matyti, kad masinės emigracijos į Ameriką ir kitas valstybes inspiruota 1928 metų Konstitucijos nuostata „Lietuvos pilietis tačiau nepraranda savo pilietybės teisių patapęs kurio Amerikos krašto piliečiu, jeigu atlieka tam tikras įstatymo nurodytas pareigas“ gyvavo neilgai – 1938 metų Konstitucijoje minėtos nuostatos neliko, o vietoj jos atsirado nuostata, kad „įstatymo nustatytais

atvejais pilietis, turėdamas svetimą pilietybę, gali ir nenustoti Lietuvos pilietybės". Kita vertus, minėta 1928 metų Konstitucijos nuostata, leidusi Lietuvos piliečiams išsaugoti Lietuvos pilietybę tais atvejais, kai jie įgyja kurios nors Amerikos žemyno valstybės pilietybę, rodo, kad Lietuvos valstybė, nenorėdama prarasti teisinio ryšio su emigravusiais Lietuvos piliečiais, laiku reagavo į susidariusią padėtį ir sprendė kilusias problemas keisdama Konstituciją, o ne taisydama Pilietybės įstatymą. Autorius analizuoja ir 1937 m. spalio 18 d. sudarytą Lietuvos Respublikos ir Amerikos Jungtinių Valstijų natūralizacijos ir karinės prievolės sutartį. Joje buvo įtvirtinta nemažai nuostatų, kurios yra aktualios ir šiuo metu. Galima atkreipti dėmesį į tai, kad knygoje galėtų būti aptartas dar vienas šios sutarties aspektas – ar minėta sutartis negalėtų būti atnaujinta?

Knygoje plačiai analizuojama Lietuvos TSR pilietybė, jos santykis su TSRS pilietybe. Vertinga tai, kad pirmą kartą Lietuvos teisės literatūroje pateikiami ir analizuojami Lietuvos TSR institucijų, TSRS valstybės valdžios institucijų teisės aktai, reguliavę Lietuvos TSR pilietybę, pažymėti žyma „neskelbtina“. Pirmą kartą pateikiamos ir tyrinėjamos oficialiai neskelbtos TSRS sudarytos tarptautinės sutartys su Vokietija ir Lenkija, turėjusios tiesioginės įtakos svarstant Lietuvos TSR pilietybės klausimus.

Autorius pagrįstai teigia, kad Lietuvos TSR pilietybė, kaip ir TSRS pilietybė, Lietuvos Respublikos piliečiams 1940 metais buvo primesta prievarta, kad Lietuvos TSR pilietybė nebuvo pilietybė tikrąja to žodžio prasme. Pritartina nuomonei, kad Lietuvos TSR pilietybė nebuvo ir negali būti laikoma prieškario Lietuvos Respublikos pilietybės tąsa. Autorius parodo ir tai, kad 1990 metais atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę Pilietybės įstatyme nebuvo įtvirtintas visiškas Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumas, nes Lietuvos Respublikos piliečiais buvo laikomi ne visi asmenys, iki 1940 m. birželio 15 d. turėję Lietuvos pilietybę. Piliečiais nebuvo laikomi asmenys, iki anksčiau nurodyto laiko turėję Lietuvos pilietybę, kurie *repatrijavo iš Lietuvos.* Teisė į Lietuvos pilietybę taip pat nebuvo išsaugoma iš Lietuvos repatrijavusiems asmenims, kurie iki 1940 m. birželio 15 d. turėjo Lietuvos pilietybę, jų vaikams ir vaikaičiams. Knygoje pateiktas kritiškas tokio teisinio reguliavimo vertinimas vėliau pasitvirtino – Konstitucinis Teismas 2006 m. lapkričio 13 d. nutarime konstatavo, kad toks teisinis reguliavimas prieštarauja Konstitucijai.

Knygoje daug vietos skirta atskleisti, kaip įstatymų leidėjas laipsniškai plėtė asmenų, kurie tuo pat metu gali būti ir Lietuvos Respublikos, ir kitos valstybės piliečiais, sąrašą. Autorius kritiškai vertina Pilietybės įstatyme nustatytą teisinį reguliavimą, kai dauguma Lietuvos Respublikos piliečių – nesvarbu, kur jie gyvena: Lietuvoje ar kurioje kitoje valstybėje – tuo pat metu gali būti ir kitos valstybės piliečiai. Autoriaus nuomone, toks teisinis reguliavimas gali kelti konstitucingumo problemų. Paminėtina, kad nemažai autoriaus kritiškai įvertintų Pilietybės įstatymo nuostatų, leidusių dvigubai pilietybei tapti plačiai paplitusiu reiškiniu, minėtu Konstitucinio Teismo nutarimu vėliau buvo pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai.

Kadangi 1991 m. gruodžio 5 d. priimtas Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas buvo grindžiamas nuostata, jog Lietuvos pilietis vienu metu negali būti ir kitos valstybės pilietis (išskyrus įstatyme numatytus atvejus), įstatyme buvo nustatyta, kad piliečiais yra asmenys, turėję Lietuvos pilietybę iki 1940 m. birželio 15 d., jų vaikai ir vaikaičiai, jeigu jie nėra įgiję kitos valstybės pilietybės. Autorius teigia, kad tokia Pilietybės įstatymo nuostata reiškė, jog nemaža dalis asmenų, turėjusių Lietuvos pilietybę iki 1940 m. birželio 15 d., šios pilietybės netenka, nes reikalavimas atsisakyti kitos valstybės pilietybės jiems buvo nepriimtinas. Knygoje nuosekliai tyrinėjama, kaip buvo plėtojamas teisės į pilietybę išsaugojimo institutas, parodoma, kad reguliuojant pilietybės išsaugojimo santykius vis dėlto nepavyko užtikrinti visų asmenų, turėjusių Lietuvos pilietybę iki 1940 metų, lygiateisiškumo, nes minėti asmenys buvo skirstomi pagal tautybę.

Nagrinėdamas, kokie asmenys atkūrus1990 metais nepriklausomą Lietuvos valstybę yra Lietuvos Respublikos piliečiai, autorius analizuoja Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos 1991 m. liepos 29 d. sutarties „Dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų“ nuostatas, susijusias su pilietybe. Šiuo aspektu minėta sutartis iki tol teisės mokslinėje literatūroje nebuvo tyrinėta. Pritartina autoriaus nuomonei, jog sutarties nuostatos, pagal kurias Lietuvos pilietybę galėjo įgyti tie asmenys, kurie „turėjo teisę į RTFSR pilietybę ir iki 1989 m. lapkričio 3 d. nuolat gyveno bei tebegyvena Lietuvos teritorijoje ir turi Lietuvos Respublikoje nuolatinę darbo vietą arba kitą teisėtą pragyvenimo šaltinį“ iš esmės atspindėjo Pilietybės įstatymo nuostatas, kuriomis vadovaujantis Lietuvos pilietybę galėjo įgyti visi asmenys, kurie iki 1989 m. lapkričio 3 d. nuolat gyveno Lietuvoje. Kita vertus, autorius teisingai pastebi, kad sutartyje buvo numatyta ir nauja asmenų, kurie gali įgyti Lietuvos pilietybę, kategorija. Tai asmenys, kurie į Lietuvą atvyko nuo 1989 m. lapkričio 3 d. iki šios sutarties pasirašymo dienos ir nuolat gyvena Lietuvos Respublikoje, ir turi nuolatinę darbo vietą Lietuvos Respublikos įmonėse, įstaigose ir organizacijose arba kitą teisėtą pragyvenimo šaltinį. Nurodytiems asmenims, norintiems įgyti Lietuvos pilietybę, nebuvo taikomi sėslumo cenzo ir lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimai. Šie asmenys savo valią dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimo galėjo pareikšti iki dienos, nustatytos atskiru šalių susitarimu. Autorius daro nuorodas į Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos užsienio ministerijų notas, kuriomis buvo nustatyta ši data, parodo, kad pradžioje nustatyta data vėliau – pasikeitimo notomis būdu – buvo pakeista: sutartyje nurodyti asmenys galėjo pareikšti savo valią dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimo iki 1993 m. liepos 1 d.

Knygoje gana plačiai nagrinėjama pilietybės samprata. Atskleisdamas teisės mokslinėje literatūroje pateikiamų pilietybės sampratų įvairovę autorius nurodo naujus šios sampratos aspektus, teigdamas, kad pilietybės sampratą galima atskleisti bent kiek išsamiau tik tuo

atveju, kai yra išryškinamas ne kuris nors vienas požymis, bet įvairių požymių visuma, *inter alia* tai, kad pilietybė suponuoja ne bet kokį, bet efektyvų asmens ir valstybės teisinį ryšį. Šiame kontekste pastebėtina, kad pilietybė nėra vien teisinė kategorija. Galima atkreipti dėmesį ir į tai, kad autorius, daugiausia dėmesio sutelkęs į išsamią pilietybės, kaip teisinės kategorijos, sampratos analizę, neaptaria kai kurių kitų pilietybės sampratos aspektų, pvz., neanalizuoja teisės literatūroje pateikiamų pilietybės modelių. Kita vertus, nors rašant knygą Lietuva dar nebuvo Europos Sąjungos narė, darbas būtų turiningesnis, jeigu jame būtų aptarta ir Europos Sąjungos pilietybė, jos santykis su Europos Sąjungos narių valstybių pilietybėmis.

Padidėjus gyventojų migracijai, daugėjant santuokų tarp skirtingų valstybių piliečių, požiūris į dvigubą pilietybę pastaraisiais dešimtmečiais keičiasi, jis tampa liberalesnis. Ne tik Lietuva, bet ir kitos valstybės bando ieškoti būdų, kaip spręsti dvigubos pilietybės problemą. Akivaizdu, kad vien dvigubos pilietybės griežtu draudimu minėtos problemos nepavyks išspręsti. Kita vertus, pritartina autoriaus nuomonei, kad Pilietybės įstatymu reguliuojant dvigubos pilietybės santykius negalima nepaisyti šiuo metų galiojančios Konstitucijos 12 straipsnio nuostatos, kad dviguba pilietybė galima tik atskirais įstatymo numatytais atvejais, kad dviguba pilietybė negali būti plačiai paplitęs reiškinys.

V. Sinkevičiaus knyga „Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais“ yra reikšmingas mokslinis darbas, turintis teorinę ir praktinę reikšmę. Iš esmės tai mokslinė monografija, nes knyga atitinka mokslinėms monografijoms keliamus reikalavimus. Darbas gali būti panaudotas tolesnėms Lietuvos Respublikos pilietybės instituto studijoms, pilietybės teisinio reguliavimo raidos bei šio reguliavimo problemų tyrimams.

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
doc. dr. Armanas Abramavičius

2008 m. sausio 8 d.